

Munk Veronika

Vágási Feri és Balogh Nóra esete Oláh Gergővel

A romák reprezentációja a többségi média szórakoztató műsoraiban

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a magyar populáris médiaműfajokban miként ábrázolják a cigányokat.¹ Sorra veszem a romák zenei tehetségkutatókban megjelenő jellemző képét, illetve a magyar tévésorozatok, a kibeszélő show-k, majd a Győzike-show és más reality show-k cigányképét elsősorban a romák mediaképét érintő szakirodalom,² másodsorban a roma sztárokkal, tévés producerekkel, szerkesztőkkel készített interjúim alapján. Eredményeim szerint a szórakoztató médiaműfajokban a cigányok képét uralja a zenész-cigány archetípusa, de – ennek ellenére – a reprezentáció heterogén. A szórakoztató média szabályszerűségei felülírják a nyílt rasszizmust, ám az etnicitáshoz kötődő másság mint különlegesség, a romák kulturális másságának hangsúlyozása általános gyakorlatnak tekinthető.

1. Bevezetés

A romák a magyar többségi elektronikus média fősodrának szórakoztató műfajú műsoraiban nagyjából a 2000-es évek elejétől szerepelnek számottevő mértékben, ennek a szereplésnek a mikéntjét azonban eddig senki nem vizsgálta átfogóan. Így például azt sem, hogy a szórakoztató médiában a romák képe mennyire heterogén, és pontosan milyen szerepekben jelennek meg a legnagyobb magyarországi kisebbség tagjai. Ahogy azt egy korábbi tanulmányomban részletesebben kifejtettem (Munk, 2013), a romák mediaképét az 1960-as évektől vizsgáló elemzések alig néhány kivételtől eltekintve túlegyszerűsített kutatási dizájnnal, legtöbbször a kontextusból kiragadott tartalmi egységeket számláló kvantitatív tartomelemzések módszerével éltek. A hírmédiát elemző vizsgálatok gyakran normatív megközelítésről árulkodnak, már-már aktivizmussal felérő megállapításokat tesznek: a jó/helyes és a rossz/helytelen romaképről értekeznek. Tanulmányomban – amely elsősorban szakirodalmi összegzésnek tekinthető – a normatív megállapításokat mellőzve tekintem át a romák szórakoztató médiából kirajzolódó képét a legnépszerűbb műfajokon keresztül.

2. Cigányok a tehetségkutató műsorokban

Habár a modern kereskedelmi médiában a 2000-es évektől kezdtek el a szórakoztató műsorokban nagy tömegben szerepelni a romák, ez nem jelenti azt, hogy korábban ne lettek volna a vetélkedőkben, tehetségkutató műsorokban, bulvárlapokban, zenei rádióadásokban cigányok. A tárgyban végzett korai médiaelemzések (Hegedűs, 1989; Vicsek, 1997 vagy lásd az összegzőt: Munk, 2013) is feltárják, hogy már az 1980-as évektől kiviláglik a média cigányképének kettőssége: míg a hírmédiában a cigányság problémaorientált bemutatása dominált, addig a szórakoztatóiparban tevékenykedő és ennek megfelelően a populáris médiaműfajokban ábrázolt cigányokat a barátságos, támogató attribútumokat, eredményeket bemutató reprezentáció jellemezte. Egy 1980-as évekbeli sajtóelemzés szerint:

„A cigányokról alkotott sztereotípiákban egyetlen speciális elem van [...] amelyik felszínét tekintve fenntartás nélkül pozitív, mélyét tekintve pedig ellenséges – röviden az az elem, amely kijelöli a „méltó helyet». Ez a hely – ellentétben a külföldi példákkal, ahol a színes bőrű kisebbség gyakran élsportolóként jelenik meg – a magyarországi cigányság számára elsősorban is a zene és a ritmus világa” (Hegedűs, 1989: 70).

¹ A roma és cigány szavakat szinonimaként használom.

² A romák filmbeli reprezentációját több értékes tanulmány elemezte (például Pócsik, 2011; Örkény, 2005), ezt a területet tanulmányomban nem érintem, elsősorban a televíziós megjelenítésekre, illetve az azoktól elválaszthatatlan írott sajtó-reprezentációkra koncentrálok.

A roma zenészek képe tehát mindig kitűnt az amúgy problémaorientált médiaképből. Egy 2002-es átfogó médiaelemzés megállapította, hogy „a sajtó tükrében a cigány kultúra elsősorban zenei teljesítményekkel reprezentálódott” (Terestyéni, 2004: 127). A kereskedelmi televíziók indulása előtt is előfordult, hogy zenés versenyen roma tehetség tűnt fel: az első roma tévésztárnak Horváth Pista tekinthető, aki az 1968-as Nyílik a rózsa magyarnóta-versenyt nyerte meg. Bangó Margit pedig egy rádiós tehetségkutató versenyen kezdte karrierjét 1966-ban, 16 évesen. Az 1990-es évek végén, a nótakorszak hírességeit követően egy korábban nem létező sztártípus jelent meg a magyar populáris kultúrában: a roma rapper. A Fekete Vonat együttes (LL Juniorral, Mohamed Fatimával és Beattal) is egy tehetségkutató rapversenyen tűnt fel, az Animal Cannibals együttes által szervezett 1997-es Fila Rap Jamet nyerte meg.

A romák szórakoztató műsorokon belüli reprezentációjában a robbanásszerű fordulóponthoz a 2000-es évek legelején Gáspár Győző személye és a kereskedelmi televíziók, valamint az általuk szervezett tehetségkutató versenyek megjelenése jelentette. A Legyen Ön is Milliomos! című műveltségi kvízvetélkedőn is győzedelmeskedett vállaltan roma származású versenyző: Csóka János 2005 áprilisában nyert tízmillió forintot. De az igazi fordulatot a 2003-tól rendszeresen, hatalmas nézettség mellett sugárzott zenei tehetségkutató műsorok (Megasztár, X-faktor, Csillag születik, Voice) jelentették. Ezek mindegyike teret adott roma tehetségeknek. Nemcsak nálunk, Kelet-Közép-Európában több helyen is így volt: például 2005-ben a cseh SuperStars című műsort is egy roma származású énekes, Vlastimil Horvath nyerte. Magyarországon többen közülük azóta is sztárok, 2004-ben a Megasztár első három helyezettje közül ketten (Oláh Ibolya és Gáspár Laci), a 2005-ös és 2012-es szériában a győztes versenyző is roma származású volt (Molnár Ferenc Caramel és Radics Gigi). A 2012-es X-faktort Oláh Gergő nyerte, de rajtuk kívül is szép számmal akadnak a tehetségkutatókból kinövő celebek. A romák médiaképét vizsgáló 2011-es kutatás szerint az összes romákkal kapcsolatos tartalomnak mostanra már 13 százalékát teszik ki az – elsősorban tehetségkutató műsorokban szereplő – celebekkel kapcsolatos közlések (Bernáth & Messing, 2012).

Már az 1980-as és az 1990-es években is az volt a jellemző, hogy az egyénként, aktív cselekvőként a médiában ábrázolt romák rendszerint a zenészek, művészek voltak (Bernáth & Messing, 1998). A cigányzenész – a magyar kultúra többszáz éves archetípusa – azóta is több-kevesebb, a cigányzene aktuális népszerűségével arányos helyet kapott a magyar médiában (ma már külön tévécsatornák is vannak Muzsika TV és Nóta TV elnevezéssel), de a kereskedelmi televíziózás kora előtt a zenei téren kívül más jellegű szerepben elvélve sem találhatók származásukat nyíltan vállaló roma ágensek vagy karakterek – így például szappanoperákban vagy műsorvezetői pozíciókban sem.

3. Cigány karakterek a magyar tévésorozatokban

Antalóczy Tímea a szappanoperák fejlődéséről írt munkájában kifejti, hogy a szappanoperák gyakran felfoghatóak kordokumentumként, így például az 1987 és 1999 között sugárzott Szomszédok című sorozat is, amely bemutatta a rendszerváltást követő különböző politikai irányzatokat, és „kommentálta a szocializmus utáni, az átalakulásban meglehetősen nehezen értelmezhető világot” (Antalóczy, 2001c: 103). Ebben a világban pedig – legalábbis a sorozat valósága alapján – a romáknak nem volt helyük. Ez főként a műfaj jellemzői miatt alakult így, a jó szappanopera „kellékei” ugyanis a világon mindenhol nagyon hasonlóak. E jellemzők, szabályszerűségek egyike, hogy

„...nagyon ritkán találhatók a szappanoperákban társadalmi, politikai konfliktusok, feszültségek, elítélések vagy kisebbségek, mint konfliktusdimenziók. Ehelyett a szereplők személyes, illetve pszichológiai jólétük megteremtésén munkálkodnak, ám ez konfliktushoz vezethet, mert mindenkinek megvan a saját élete, a jóléte, amely csak a legkritikább esetben egyeztethető össze másokéval” (Antalóczy, 2001b: 55).

3.1. Vágási Feri és a Bodzás-klán

Az 1990-es évek során ez a jelenség egyrészt a rendszerváltás előttről visszamaradt egyenlősítő reprezentációs gyakorlat beidegződésével, másrészt azzal magyarázható, hogy a szerkesztők, az újságírók tartottak a roma tematikától. Jó példa erre Vágási Ferenc (Nemcsák Károly) karaktere az 1987 és 1999 között hatalmas sikerrel vetített Szomszédok című teleregényből, akinek származási percepciójával kapcsolatban empirikus vizsgálat ugyan még nem készült, de a sorozat idején meglehetősen népszerű volt az az elképzelés, hogy az állami gondozottként nevelkedett, becsületes, családszerető, férfias, a többi szereplőnél valamivel sötétebb bőrszínű nyomdász karakter roma származású. Annak ellenére lángolt fel, majd tartotta magát folyamatosan ez a szóbeszéd, hogy Vágási Feri a Szomszédok viszonylag korai, 37. részében már tagadta, hogy cigány lenne. Az epizódban Vágási egy kései órán a 153-as busszal hazafelé tart a Gazdagréti lakótelepre, amikor észreveszi, hogy két bőrdzsekis fiatalember megtámadja egyik szomszédját, Almát (Fehér Anna). Hősiesen odalép a támadókhoz, ekkor a támadók egyike hátrafordul, meglátja Vágási Ferit, és reflexszerűen így válaszol: „Mi van cigány, meguntad az életed?” Ezután verekedni kezdenek, amelynek során Vágási Feri kerekedik fölül, távozóban azonban a támadó még egyszer azt mondja neki: „Látod, büdös cigány, egyszer még szétverem a pofádat!” Amikor Alma Feri sebeit ellenőrzi, és megkérdezi tőle, hogy fájnak-e, a férfi így reagál: „Nem vészes, kaptam már nagyobbat is. Cigánynak viszont még nem néztek.”³

A Szomszédokban gyakran kerültek elő oktató, politikai üzenetek, a népnevelő jelleget a vizuális és a tartalmi szerkesztés is megtámogatta, a sorozat végén a főszereplők egyenesen a kamerába nézve didaktikusan összegezték néhány mondatban, hogy a nézőnek mit kell értenie abból, ami történt. A népnevelő jelleg nem volt különösebben látens, a közönség nagyon is érzékelte, az MTA Szociológiai Intézetében végzett kérdőíves kutatás eredményei szerint a megkérdezettek 68 százaléka úgy ítélte meg, hogy a Szomszédok politikai tartalmat is hordoz (Antalóczy, 2001a). Az 1998-ban sugárzott 298. részben cigánysággal kapcsolatos okítás volt soron. Az epizódban a sorozat egyik főszereplőjét, Dr. Mágénheim Ádám (Kulka János) mentőorvost egy nagyon csúnyán összevert, a földön fekvő férfihez hívják, aki elmondja, hogy amikor kilépett a boltból, két férfi támadt rá, rugdosták, kifosztották és közben ordítottak, hogy „Megdöglesz, büdös cigány!” Mágénheim doktor ellátja a beteget, az epizód végén következik Mágénheim tanulsága, aki a bűncselekmény helyszínén áll, szigorú-szomorú arccal néz a kamerába, és így szól: „Szerencsétlen. Viszi haza a családjának, amit vásárolt, erre két vadidegen suhanc nekiesik, és agyonveri. Csak azért, mert más. Mikor lesz ennek vége?”⁴ A megvert férfi látható etnikai jegyei nem teszik egyértelművé származását, Mágénheim is csak sejteti, hogy azért verték össze a férfit, mert cigány. Ha elfogadjuk, hogy roma embert vertek össze, akkor az üzenet egyik jelentése lehet az, hogy a magyar társadalomban egy roma embert minden különösebb előzmény nélkül is lehet annyira gyűlölni, hogy szétverjék az utcán.

„Vágási Feri-effektusra” 2013-ban is akad példa. A TV2 2013. január 7-étől főműsoridőben sugárzott Bűnök és szerelmek című szappanoperája a jó és a rossz párharcáról szólt, középpontjában három fő szál: a maffiózó Bodzás-család, a rendőr Kapus-család és három állami gondozásban nevelkedett fiatal története állt. A Bodzás-klánnak nevezett család fejének, Lajosnak a történet szerint három fia van: Bodzás Lorenzo, Bodzás Frenki, illetve egy bonyodalmakat okozó, eltitkolt gyermeke, Rómeó. A jómódú, az első epizód narrációjában a „kétes hírű familia” jelzővel illetett család erősen túldíszített, arany-berakásokkal, giccses mintákkal berendezett házban él, a szereplőket sötét hajszerű, kreol bőrű színészek játsszák. A romapercepcióval foglalkozó szociálpszichológiai és fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálatok szerint a külső testi jegyek, a szem-, a haj- és a bőrszín, a név, a környezet, az öltözék, a „cigányos” nyelvhasználat, az agresszív viselkedés, illetve ezek együttes jelenléte esetén tekintünk valakit nagy eséllyel cigánynak (lásd például Csepeli & Simon, 2001; Monori & Kozma, 2010). Ezek alapján nem különösebben meglepő, hogy beindult a „Vágási Feri-effektus”, és a műsort elemző tévékritikusok és a műsorral foglalkozó online posztok, fórumok kommentelői közül sokan azonnal romaként azonosították a Bodzás-klán tagjait. Ebben az sem gátolta meg a nézőket, hogy a családról a sorozat egyik epizódjában sem hangzott el, hogy az – egyebek között lopással, műkincsrablással – foglalkozó, bűnöző klán tagjai cigányok lennének. A Comment.com médiablog publicistája például így írt a sorozat első részét követő, „Akár a kurucinfó is írhatta volna a TV2 új sorozatát” címmel megjelent kritikájában:

³ Lásd <http://www.youtube.com/watch?v=SgTONokYmhw> (utolsó letöltés: 2013. szeptember 1.).

⁴ Lásd <http://www.youtube.com/watch?v=U63oIP-Wbak> (utolsó letöltés: 2013. szeptember 1.).

„Amit az első, igen mozgalmas félórából ki lehetett hámozni, arra utal, hogy van egy cigánybűnöző család, a Bodzás-klán. [...] És ez nem vicc, a Tv2 nem Bayer Zsolttal íratta a forgatókönyvet, és nem a kurucinfóról toborozta a tanácsadókat” (Sixx, 2013).

Amikor a tévésorozat egyik szerkesztőjével interjút készítettem, határozottan azt mondta, hogy a sorozatban a rosszakat megtestesítő Bodzás-család nem roma, a karakterjelölésekben nincs a származásra vonatkozó elem, a színészeknek sem kommunikálnak semmi olyasmit, hogy karakterük roma lenne. „Fájóak azok a kritikák, amelyek azzal vádolnak minket, hogy nem segítünk a cigányok helyzetén, de bízunk abban, amit csinálunk. A sorozatunkkal – a többi tévésorozathoz hasonlóan – nem ítélni akarunk, nem akarjuk befolyásolni a nézők politikai nézeteit, hanem egyszerűen szórakoztatni akarunk” – fogalmazott. Arra a kérdésemre, mennyire volt tudatos, hogy a bűnözőket a sötét bőrű és hajú, adott esetben romaként azonosítható színészek játsszák, elmondta, hogy véleménye szerint hitelesebb így, hogy a „sötétebb”, „csibészebb” színészek kapták ezeket a szerepeket: „Lehetett volna egy olyan ötlet is, hogy a sötétek a rendőrök és a szőkék a gonoszok, de az mennyire hiteles? Azzal a néző mennyire tud azonosulni?” – fogalmazott, és hozzátette, hogy a színészek tudomása szerint egy kivétellel nem romák.

3.2. Balogh Nóra és Otyó őrmester

Egy 1998-as médiászociológiai kutatásban nyilatkozó két magyar tévésorozat-producer kifogásolta, hogy hiányoznak a populáris műfajokból a roma szereplők (Bernáth & Messing, 1998). Bernáth Gábor és Messing Vera idézi ezt az interjúalanyt:

„A szórakoztatás oldaláról kell megnézni a dolgot. [...] Az persze, ha elkezdenék foglalkozni a cigánykérdéssel, biztos hogy ártana nekem. A szereplőről látszik majd, hogy roma, de nem a roma kérdéssel foglalkozom [...] hogy a diszkriminációs vitát belevigyük-e a műsorba, az már egy problematikusabb kérdés. Egy olyan vitát, amit a társadalomnak a széles rétege folytat kiközösítő alapon, azt áttemelni ide, és megismételni a kiközösítési kísérletet és annak kivédését, ezt én egy életveszélyes útnak tartom” (idézi Bernáth & Messing, 1998: 23).

Ezen az „életveszélyes úton” végül az RTL Klubon 1998. október 26-ától futó Barátok közt című szappanopera készítői indultak el, amikor a főműsoridőben sugárzott, rendkívül népszerű sorozat egyik főszereplőjéről kiderült, hogy cigány. Dr. Balogh Nóra (Varga Izabella) karaktere a roma sztereotípiák mindegyikét nélkülözi, okos, karrierista, határozott nő, ügyvéd, aki a sorozat kezdete után másfél évvel, 2000-ben deríti ki, hogy korábban nem látott édesapja roma. A romatematika, az előítéletek, a diszkrimináció témája hat epizódon keresztül⁵ tartott a sorozatban, ekkor Nóra szembesült az előítéletes többségi társadalom megnyilvánulásaival. A hat epizód után a 2013-ban is futó sorozatban azonban gyakorlatilag nem esett szó cigány származásáról.

Ez annak ellenére így van, hogy egy vizsgálat szerint a közönség nem ódzkodik a roma tematikától. Közvetlenül a roma szál felbukkanása után a Bernáth–Messing-kutatópáros telefonos survey-vizsgálattal elemezte a Barátok közt új romaszálára adott közönségreakciókat. Az 500 fős minta egyötöde ellenezte, hogy bármilyen roma tematika legyen a továbbiakban a Barátok köztben, további 37 százalékuk mondta, hogy ha egyáltalán szó van a romákról, akkor csak a rendes cigányokról legyen szó, ám 43 százalékuk támogatta a cigánytematika jelenlétét. Érdekes azonban, hogy míg a roma témára a megkérdezettek csaknem fele igent mondott, ennél lényegesen kevesebb támogatója akadt annak a felvetésnek, hogy effektíve szerepeljenek-e romák a szappanoperában. A megkérdezettek csupán egyharmada mondta, hogy kapjanak romák szerepet (Bernáth & Messing, 2001). A Nórát megformáló Varga Izabellával és a sorozat producerével a Roma Sajtóközpont munkatársai (Kadét Ernő és Bernáth Gábor) készítettek interjút 2001-ben. Ebből kiderül, hogy a roma karaktereknél nem volt szempont, hogy roma származású színészek alakítsák őket, a producer

⁵ A Barátok közt 540-ik, 542-ik, 547-ik, 560-ik, 562ik és 574-ik epizódjaiban. Az epizódok kiválogatásáért köszönettel tartozom az RTL Klubnak és Böjte Pirosnak, a Barátok közt sajtósának.

kizárólag a színészi kvalitásokat, valamint a külsőt vette figyelembe: azért választották Balogh Nórát a roma szálhoz, mert az őt megformáló Varga Izabellának kreol a bőre és sötét a hajszíne. Az interjúban elhangzottak szerint a produceri koncepcióban fontos volt az az elképzelés, hogy társadalmi tabukat ábrázoljanak, éppen ezért szerepel például meleg karakter is (a Halász Gábor által megformált Hoffer Mihály), vagy az a jelenet, amikor szintén Nóra 33 évesen egy 17 éves fiúval jön össze a sorozatban. A társadalmi tabukat tehát szívesen építik bele a sorozat történeteibe, azonban a producer szerint szereptévesztés lenne, ezért nem akarnak hangsúlyosan politikai állásfoglalásokat tenni. Nóra karakterében ezért sem alapvető jelentőségű a származása. 2013-ban új kisebbségi karakter kapott jelentős szerepet a sorozatban, a kínai-magyar Cheng (Lee Henrik) személyében.

Habár a Nóra-karakterben cigánysága egyáltalán nem kiemelkedő jelentőségű alkotórész, és a 2000-es roma szál óta nem is volt több epizódra kiterjedő romatematika a Barátok Köztben, mégis egyedülállóan tekinthető narratíva, mivel a rendszerváltás óta készült több tucat magyar tévésorozatban egy-két kivételtől eltekintve nincsenek jelentősebb szerepekben cigány karakterek. Például a TV2 2005 óta futó Jóban-rosszban című szappanoperájában sem, annak ellenére, hogy más kisebbségeket rendszeresen szerepeltetnek: a sorozat egyik főszereplője fekete (Dr. Kalem József karakterét Kembe Sorel alakítja), és 2012 végén egy muszlim karakter (Habib – alakítja: Mechiat Said) viszontagságait is beépítették a forgatókönyvbe.

Arra is akad példa, hogy a közszolgálati televízió egy szórakoztató tévésorozatban teljesítse társadalmi felelősségét, és egy roma karakteren keresztül közvetítsen politikai üzenetet. Így volt ez az MTV-n és a Duna TV-n 2007 és 2011 között sugárzott, egy angyalföldi rendőrös életét bemutató, Tűzvonalban című sorozattal, amelynek egyik főszereplője egy cigány rendőr Otyó (Oltós János – alakította: Varju Kálmán) volt. A sorozat a rendőrség népszerűsítését (is) célozta, a rendezőkkel készített interjú (Soós & Pajer, 2009) szerint a sorozat létrejöttét az MTV, az Országos Rádió és Televízió Testület, az MMKA és a rendőrség is támogatta.⁶ Az Otyó-karakter megjelenítésében az etnikai jelleg dominánsan ábrázolódott, az alulról jövő, keményen dolgozó, sikeres mobilitási utat bejáró roma képét vezette végig, sztereotipikus jegyekkel, ugyanakkor komplexen, a kettős identitás kérdéskörét több síkon jelenítve meg. A produkció hivatalos oldalán (tuzvonalban.com) Otyó őrmester karakterének fő jellemzőiként a kitaszítottaságot, a gyengék védelmezését és származásának rendőri hivatásában olykor praktikus, olykor bonyodalmas jelentőségét említik:

„A nyolcas körzet roma származású újonca mindenkit ismer a körzetben, hiszen itt született és itt is nőtt fel. Rendőri hivatása miatt még rokonai is árulónak tartják, ugyanakkor pont a származása segíti olyan konfliktusok békés megoldásában, amihez egyébként komoly karhatalom kellett volna. [...] Roma származása nem az őrsön, hanem az utcán jelent számára hátrányt, ahol nap mint nap meg kell küzdenie az előítéletekkel. Számtalan konfliktusa támad az ismerőseivel, rokonaival, akik szabályosan »leáruzzák«, nem egyszer megfenyegetik”

– írja a karakterjellemezés. Otyó karakterében tehát a rendőrség számára ideális roma származású újoncjelölt reprezentálódik.

3.3. Bazi nagy roma lagzi

A szórakoztató műfajok szociokulturális jelentőségét kiválóan érzékelteti, hogy a romák médiabeli megjelenítésével kapcsolatban ezidáig a legnagyobb közéleti felháborodást nem a hírműfajokban mutatkozó problémaorientált reprezentációs gyakorlat, hanem a 2003 márciusában a TV2-n vetített paródiaműsor, a Bazi nagy roma lagzi című műsor keltette. Az Irigy hónaljmirigy viccegyüttes műsorában az együttes tagjai cigányokat alakítanak, és énekelnek. Bernáth Gábor így foglalta össze a műsor lényegét:

⁶ A rendőrség rendszeresen tart cigányoknak szóló programokat, amelyek során a rendőri pálya népszerűsítése érdekében előadásokat tartanak vagy ösztöndíjakat osztanak cigány fiataloknak. Ilyenek például az ORFK roma pályázata (<http://www.police.hu/kepzes/romapalyazata>) és a Roma Rendőrök Országos Egyesületének tájékoztatói.

„Nem véletlen, hogy a nézőrekordot döntő Bazi nagy roma lagzi »vicceinek« jó része e kultúrákép konszenzusán alapult: a termékenység, a túlfűtött szexualitás, gyakori partnerváltás (»a Szonda Ipsos-szal számoltattam meg a gyermekeimet«), a hagyományörző roma közösségek életének olyan még sok helyen élő szokásainak kigúnyolása, mint a halottak melletti virrasztás (amit egy olyan insert »magyaráz meg«, miszerint: »találj egy kifogást, és ne menj melózni«); és a romák primitív lényként való bemutatása (az állandó, mind fonetikailag, mind tartalmát tekintve hiányos, durva és torzult magyar nyelvhasználat mellett a »menyasszony« így írja le a születést: [a gyerek] »mindjárt kidzsavel a lyukból«; Bangó Margit »paródia«: »ajaj fekete csaj, becsúszott a baj, nálunk ez nem ritka, szűzhártya rég nyista«) (Bernáth, 2003: 46).

A műsor sugárzását követően tiltakozott a Romaversitas, az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága, valamint Horváth Aladár, az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) akkori vezetője is. A csatorna végül bocsánatot kért, de ez sem volt elég, az Országos Rádió és Televízió Testület a médiatörvényben foglalt, a társadalmi csoportok nyílt vagy burkolt megsértésének, kirekesztésének, faji szempont alapján való bemutatásának tilalmára vonatkozó rendelkezés megsértése miatt 2003. április 9-én műsorszolgáltatási jogának féléves megvonásával büntette a csatornát.

4. Cigányok a kibeszélő show-kban

A minden hétköznap jelentkező, műfajukat tekintve kibeszélő show-nak nevezett műsorok cigányképe a magyar nyelvű populáris kultúra-kutatás szakirodalmában a legalaposabban feldolgozott terület. Császi Lajos a Mónika-show gyártásával, médiaszövegeivel és a Mónika-jelenség társadalmi recepciójával foglalkozott (Császi, 2011), ebben a munkában azonban nem vizsgálta közelebbről a show etnicitás-konstrukcióját. Az ORTT viszont igen, amikor 2009-ben megszaporoztak a médiahatósághoz érkező nézői panaszok a kereskedelmi tévéken látható kibeszélő show-kkal kapcsolatban. A hatóság műsorelemző osztálya a Mónika-show-val és a Joshi Bharattal kapcsolatban is több kutatást végzett, az epizódok szövegelemzése mellett például nézői fókuszcsoportos és mediációs vizsgálatokat is. Ezekben külön hangsúlyt fektettek arra, hogy a műsorokban miként reprezentálják a cigányokat (Monori & Kozma, 2010).

Az RTL Klub Mónika-show-ja 2001 májusától 2010 nyaráig, több mint tíz éven át futott, a konkurens TV2-n a Joshi Bharat című show-t 2008 és 2010 között adták. Ebben a két kibeszélő show-ban amerikai műsorok mintájára hétköznapi emberek hétköznapi problémáikat beszéltek meg a műsorvezetővel (Erdélyi Mónikával, illetve Joshi Bharattal), a műsorok a spontán beszélgetés érzetére alapoznak, azonban alaposan szerkesztettek (Császi, 2005).

„Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a Mónika Show témái felölelték a magánélet összes aspektusát, de ha visszatekintünk, akkor azt láthatjuk, hogy a lehetséges témák palettáján markáns átrendeződés jött létre az elmúlt években a konfrontációs show irányába. [...] A témák között egyetlen tiltott téma van: a politika”

– fogalmaz Császi (2011: 124–125). Egy kevésbé szélsőséges párbeszéd a Mónika-show 2005. január 5-i adásából így szól:

„Műsorvezető: Margitka, akkor mondd el Erzsikének is, hogy mit jelent a rossz kapcsolat!
 Margit: Mé nem tudod, mit montá nekem (ordít). Várja csak, ne féjjé, meg fogod kapni!
 Erzsébet, fiatal, csinosan öltözött roma nő, visszakiabálva: Tetőled?
 Egymás szavába vágva adják elő, mi bajuk egymással. Margit öccsével békülne, mert Erzsi miatt évekkkel ezelőtt megromlott vele a kapcsolata.
 Margit: Tetvesek vagytok!
 Erzsébet: Gyere csak, nízsd meg ezt a haját e, mennyi van belüle! (hátról előre dobja a haját, kezébe fogva rázza a másik felé, a közönség kacag)

Margit: Ezt e, ezt níz meg! Te szígyentelen! (ő is haját a kezébe fogva mutatja a másik nő felé, publikum nevet)

Mónika: Jó, így nem tudunk tovább beszélgetni, ha kiabáltok és szidjátok egymást!

Margit súlyos pajzsmirigybetegségéről beszél, közben az eddigiekhez nem illeszkedő felirat jelenik meg. »Annyi gyerek van a családban, hogy minden tavaszra jut legalább egy ballagás.« A következő felirat szerint pedig: »Margit életében fontos szerepet kapnak a babonák, ezért nem feküdt be az ágyba.« Megérkezik Béla, bajszos cigány ember: barnás-bordós öltöny, kék-fehér mintás inghez piros-fehér csíkos nyakkendő, a sztori egyre követhetlenebb. Már hárman kiabálnak, békülésre esély sincs. Mónika az utolsó percekben megmagyarázza a kudarcot: »Az a baj, hogy nem tudok egymással kulturáltan beszélgetni, mert rögtön elkezdtek szidni a másikat, és elkezdtek kiabálni. Így nem jó« (idézi Varró, 2005: 10).

A konfrontációs tematika, a hangos üvöltözés, a verekedés mindkét show-ban gyakran előfordult, és ahogy azt a 2009 tavaszán és őszén, összesen 92 Mónika-show-epizód és 92 Joshi Bharat-epizód kvalitatív elemzésén alapuló ORTT-vizsgálat megállapította, „az erőszakos, fenyegető viselkedés, az igénytelen beszédmód és ruházat, valamint a trágár nyelvhasználat a műsorokban elsősorban a romákat jellemezte” (Monori & Kozma, 2010: 24).⁷ Már a tavaszi adatfelvételkor is erősen felülreprezentáltak voltak a műsorokban a cigányok (a két műsor összes szereplőjének 41 százaléka), de őszre már a szereplők fele roma volt. A tematikát is erőteljesen meghatározta a származás:

„Az erőszakosan viselkedő vendégek között szignifikánsan magasabb volt a cigányként azonosított szereplők aránya (73%), de hasonló megoszlást figyelhettünk meg a *fenyegető* (71%), a *trágár* (60%) és az *igénytelen beszéd* (56%) megjelenésénél is. Csatornákra lebontva megállapítható, hogy ha a téma a *vérfertőzés* volt, akkor az RTL Klubon megjelenő szereplők 95, a TV2 esetében 50 százalék volt a romák aránya” (Monori & Kozma, 2010: 24).

Az ORTT 2009-ben és 2010-ben is adott ki határozatokat a két kibeszélő show-val kapcsolatban, és felszólította a csatornákat a sérelmezett magatartások megszüntetésére; a RTL Klubnak 2009 nyarán három órára el is kellett sötétítenie a képernyőjét (Császi, 2011), végül 2010 nyarán a Mónika-show és a Joshi Bharat is megszűnt.

5. Cigányok a valóságshow-kban

A valóságshow-kat a médiakritikusok, illetve a hétköznapi beszélgetések során a magánszemélyek is gyakran a szórakoztató televíziózás legaljaként kezelik, a poszt- és későmodern médiakutatásnak azonban ez a műfaj az egyik legfontosabb „alapanyaga”. Ez ugyanis elfogadja a tudományos létjogosultságát a rendkívül népszerű, hatalmas nézettség mellett futó, különböző irányú vehemens indulatokat generáló mediatermékeknek, amelyek a nyilvános tér aktív szereplői és formálói.

Az RTL Klub 2005-ös éves jelentése szerint az abban az évben induló Győzike-show nézettségét tekintve a top20 műsor egyike volt. A kereskedelmi televíziós szemszögből legfontosabbnak tekintett, 18–49 éves korcsoport 46 százaléka nézte, és ez a népszerűség 2009-re tovább nőtt: akkor az átlagos nézettség 50 százalékra ugrott. A nagy nézettség azonban nem jelentett imádott rajongást (RTL Klub Annual Report 2005, 2006). A show-ról az eddigi legalaposabb és legértékesebb tudományos munka Imre Anikó nevéhez fűződik (Imre, 2009; Imre & Tremlett, 2011; Imre, 2011), aki állítja: a közönségnek a valóságshow-khoz fűződő szeretve-gyűlölt (titokban imádott, nyíltan gyűlölt) viszonya a roma és más etnikai celebek szereplésével sugárzott realityműsorok körül érzékelhető a legjobban (Imre, 2011). A sorozatot ért kritikák a kutató olvasatában két nagy csoportra: a rasszista véleményekre és a minőségért aggódó értelmiségi diskurzusokra oszthatóak. A közönség részéről a realityműsorokkal kapcsolatosan a kultúra hanyatlása, minőségromlása felett vélelmezett értelmiségi aggodalom és a romák által reprezentált etnikai minőséggel kapcsolatosan érzett

⁷ 2009. március 19-e és június 12-e között 50–50, augusztus 31-e és október 30-a között pedig 42–42 Joshi Bharat és Mónika-show elemzését végezték el, jegyezték a szereplők műsorszámokban tanúsított magatartását, a témákat, és azonosították a roma szereplőket. A romapercepcióval foglalkozó fókuszcsoporthoz vizsgálatokra alapozva azokat a szereplőket tekintették romának, akiket a néző külső testi jegyei, szem-, haj- és bőrszíne, neve, szegényes öltözéke, „cigányos” nyelvhasználat, agresszív viselkedése alapján nagy eséllyel cigánynak tekint (Monori & Kozma, 2010).

diszkriminatív-előítéletes averzió összekapcsolódva, olykor egymástól független csoportoktól érkező, de egymást erősítve okozza az etnikai celebek szerepeltetésével készülő sorozatok körüli „felhördülést” a nyilvános térben.

Gáspár Győző a TV2-n 2002-től nagy sikerrel futó, mulató, lakodalmos és pop- és cigányzenét is játszó Dáridó-szereplésétől számítja sztársága kezdetét. Ezzel illeszkedik a *star studies* elméleti keretéhez, amely szerint a sztárság belépője, feltétele a tömegmédiá-szereplés maga. Az elmélet szerint a tömegmédiá egyfelől a sztár létrehozójaként, másfelől az individuuum sztáraspirációinak támogatójaként lép fel (Giles, 2000). A csatorna valóban szerepet játszott a Győzike-karakter és -jelenség felépítésében, aktívan egyengette az akkor még „csak” popénekes Gáspár útját, aki két évig szerepelt a csatorna különböző műsoraiban. Ezután a konkurens RTL Klubhoz szerződött, ahol 2005. február 7-én indult a családja életéről szóló Győzike-show, amely a romák médiareprezentációját tekintve új fejezetet írt. 2005-ben a tíz legnézettebb műsor közül a Győzike-show a hatodik lett, rendre megdöntötte a nézettségi rekordokat. A Győzike-show producere a vele 2006-ban készített interjúban azt mondta, szerinte azért lett ilyen nagy sikere a Győzike-show-nak, mert az Osbournes-hez hasonlóan szórakoztató és családi.

„Nagy nézettségének sok oka van, de furcsa módon azt gondolom ezek között a legkevésbé domináns ok az, hogy ők romák. Az egyik fő ok az, hogy mindenki szeret nevetni. Ez így nagyon primitíven hangzik, de nagyon igaz. Ha az ember talál olyan szereplőt vagy szereplőket, akik szinte minden megmozdulásukban így vagy úgy vagy amúgy komikusak, nevetségesek, viccesek, lehet rajtuk röhögni, kicsit talán chaplinesek, akkor már viszonylag hálásan fogadja az ember”

– fogalmazott a producer, majd hozzátette, ugyanakkor a család megjelenítése rendkívül fontos elem, a család ugyanis az a mindenki számára ismert képlet, amellyel bárki össze tudja magát hasonlítani, viszonyítási pontot képez konfliktusaival, a gyerekek körüli teendőkkel. Ez a produceri szándék egybevág annak a közönségvizsgálatnak az eredményeivel, amit Annabel Tremlett végzett 2005-ben egy közép-magyarországi általános iskola 10–11 éves tanulóinak körében 15 hónapos etnográfiai terepmunkája során a Győzike-show-ról (Tremlett, 2013).⁸ „A gyerekek nem használták a roma vagy cigány szavakat, mint a Győzike-show legnyilvánvalóbb elemét, ami meglepő, tekintve, hogy Győzike etnikai háttere meglehetősen előtérben ábrázolódik a promócióban és a show-ra érkező reakciókban is” (Tremlett, 2013: 245). Ezzel szemben az interjúk alapján a gyerekeknek a Győzike-show egyet jelentett a szórakozással, legfőbb vonzerejének azt tekintették, hogy megneveztette őket, illetve azt, hogy akár negatív, akár pozitív módon, de saját etnikai származásuktól függetlenül és a show etnikai színezetét figyelmen kívül hagyva viszonyítási pontot jelentett saját családjukhoz.

A Győzike-show producere a vele készített interjúban folyamatosan hánytotta, hogy a Győzike-show cigányműsor lenne. Azt mondta, hogy amikor a műsor tervezték, az előkészítési fázisban több potenciális főszereplőt meghallgattak. Ganxta Zolee-t és Dopemant említette, tehát Ozzy Osbournes-hoz hasonlóan a szókimondó, vagány, kemény macho zenész karakterét kereste. Végül mégsem őket, hanem az akkor még kevésbé ismert Gáspár Győzőt választotta, akinek karakterében a machoságot felülírja a humor, az irritáló újjgazdagság, az olykor ordenaré harsányság és egyben a szerethető chaplines esetlenség. Feltehetően nem véletlen, hogy a szerkesztői döntés végül a vicces roma szereplő felé hajlott, ahogy az sem, hogy a magyar közönség előtt ilyen jól működött a szórakoztató roma nem különösebben sok dimenziós karaktere. A show jelentéseitől elválaszthatatlan a cigány konstrukció, még akkor is, ha a szerkesztés során elsősorban a családi életet emelték ki, és a showban nyíltan rasszista elemek sem voltak.

A show népszerűségének kulcsaként Imre Anikó is a családi szempontot emeli ki, amikor írja, hogy „ha a látványosan el(ő)adott etnikai elemeket lehántjuk a műsorról, egy tehető, de közönséges magyar család ismerős képét kapjuk” (Imre, 2009: 134). A sorozatban a minden devianciája ellenére az Osbourne-családhoz hasonlóan a Gáspár-család is szerető családi közegként funkcionál. Erre utalt a sorozat producere is az interjúban: „Roma műsornak titulálni vagy túlságosan nagy hangsúlyt fektetni arra, hogy ők romák, én azt gondolom, hogy ez egy hibás megközelítés.”

Ugyanakkor a Győzike-show-ban az etnikai jelleg a sorozatot és a magyar nyilvános tér reakcióit elemezve lehánthatatlan (Imre, 2011). A főszereplő család tájszólása, „cigányos” dialektusa, a műsor elején látható díszes-aranyos

⁸ Tizenkilenc etnográfiai interjút készített, hasonló társadalmi-gazdasági státusú családokból származó hat roma és 13 nem roma gyerekekkel.

intró, a lakás berendezése, a roma zene rendszeres használata mellett rendszeresen, explicit módon is megjelenik a főszereplő származása.⁹ A *star studies* egyik alapvetése az, hogy minden híresség csak saját kulturális kontextusában értelmezhető (lásd például Dyer, 1979 & 1987). Így van ez a Győzike-show főszereplőjével is, a karakter etnicitása a nemzeti kereteken kívül sokkal kevésbé reprezentálódik, ahogy ezt azok az epizódok is jól példázzák, amikor Győzike és családja külföldön jár (Amerikában, Törökországban, Nagy-Britanniában stb.). Ilyenkor Győzike komikus, elveszett magyar turistaként vagy éppen magyar hírességként jelenik meg, akitől az arra nyaraló kislányok autogramot kérnek – de semmiképpen sem cigányként:

„A romaság csak belülről, a kollektív magyarság keretein belül mutatkozik meg, és csak mi, magyarok vesszük észre és nagyítjuk ki (vagy találjuk ki?) a jellegzetességeit. Kívülről Győzike a magyar nemzetet képviseli, amelyben romák és nem romák mások számára megkülönböztethetetlenek” (Imre, 2009: 135).

A show-ra érkező, Imre Anikó által elemzett online reakciókból kiemelkedett a nyíltan rasszista diskurzus-szál, amely Győzike-t megfelelteti a „valódi cigányokkal”, és a cigányokkal szerzett saját személyes, negatív tapasztalataival vonja a showmant párhuzamba. Ugyanakkor, amikor 2007-ben Viniczai Andreával közösen online survey keretében vizsgáltuk az internetezőktől származó kapcsolatos attitűdjeit, az derült ki, hogy a válaszadók csupán egyharmada értett egyet azzal az állítással, hogy Győzike-tipikus roma élete van (Munk, 2007).

A magyar reality sorozatokban a Győzike-n kívül is találunk „cigányos” példákat, a TV2-n Hal a Tortán¹⁰ címmel jelentkező főzőműsorban 2008 szeptemberében egy héten keresztül roma kiadása is volt, amelyben Völgyi Zsuzsi, L.L. Junior, Bangó Margit, Bódi Csaba és Choli-Daróczy József szerepelt, és nézettsége az 1,45 millió főt is meghaladta. (Kiugró siker volt..., 2008). Származását nyíltan vállaló cigány valóságshow-sztár először az RTL Klub Való Világ ötödik szériájában szerepelt.¹¹ VV Fecó a 2011–2012-ben sugárzott show epizódjainak legelején látható intróban cigányos táncmozdulattal, fényes piros ingben egyértelműen cigányságát domborítja, és a vele készített interjúban elmondta, ez nem szerkesztői döntés volt, ő maga szerette volna büszkén megmutatni roma identitását. A reality epizódjaiban ritkán, de olykor így tett: amikor lehetősége volt sztárvendéget hívni a műsorba, Bangó Margitot invitálta, a Valentin napi epizódban pedig a „Szép vagy cigánylány” című dal éneklésével szórakoztatta lakótársait. Cigánysága azonban ezt a néhány szimbolikus elemet kivéve nincs kidomborítva a műsorszerkesztésben, a show után vele készített interjúban azt mondta, ilyen szempontból a szerkesztők egyáltalán nem befolyásolták. VV Fecó romasága tehát explicit módon kevésbé jelent meg a műsorban, de ahogy a szereplő gender-reprezentációját egy másik szereplő, a nem roma Attila reprezentációjához képest elemző vizsgálat megállapította, VV Fecó megjelenítése a nem roma szereplőkkel szemben alárendelt, „egy érzelmekkel teli, a saját őszinteségét hangsúlyozó, és ezáltal feminin karakterjegyekkel sűrűbben, erőteljesebben felruházott társadalmi nemmel rendelkező férfi” volt (Gregor-Lőrincz, 2012: 12).

6. Összegzés

Ahogy arról a bevezetőben is szó volt, a magyarországi romák mediaképe kétpólusú: a hírmédia alacsony társadalmi státusú cigányai jelentik az egyik pólust (lásd Munk, 2013), a szórakoztató média sztárjai a másikat. Tanulmányomban négy nagy területet, a legnézettebb médiumfajok romaképét elemeztem. Sorrendben: a zenei tehetségkutatók, a magyar tévésorozatok, szappanoperák, a magyar kibeszélő show-k, végül a témám szempontjából kiemelkedő jelentőségű Győzike-show és más reality show-k cigányképét vizsgáltam.

A társadalomban jelen lévő értékek és attitűdök, valamint a média közötti kapcsolat rendkívül összetett szövevény, sok irányú, egyszerű képletekkel leírhatatlan, nehezen megfogható kapcsolat. Egészen biztos, hogy nem állja meg a

⁹ Például amikor bográcsos halászlét főznek a vendégségben, ahová ellátogatnak, és Győzike azt mondja: „Gizdák vagytok mer’ tudtok halászlét főzni, cigány gyerekek mondjátok?”

¹⁰ 2008 márciusától futott egy évig, majd 2013 márciusától a Super TV2-n újra jelentkezett az adás.

¹¹ A Való Világ 5. szériáját 2011 szeptembere és 2012 februárja között sugározta az RTL Klub. Klasszikus reality show volt, amelyben a játékosok együtt élnek egy házban, egyikük hétről hétre kiesik, és a végén egyvalaki megnyeri a pénzből és tárgynyereseményekből álló fődíjat.

helyét az az állítás, hogy a média tükröt tartana a társadalomban jelenlevő jelentéseknek, domináns értékcsoporthoz, ahogy az sem igaz, hogy a média mindenható lenne, ráerőltetné értékrendjét a társadalomra. Már csak azért sem, mert sem a média, sem a társadalom nem önmagában létező entitás, hanem rétegzett, összetett konstrukció, ahogy a tévénézők, újságolvasók sokasága sem tekinthető koherens, egyívású masszának. A média tartalmának önmagában nincsen jelentésük, csak az értelmező, individuumokból álló közönségen keresztül nyernek – akár egymástól szöges ellentétben álló – jelentéseket.

Ha ugyanakkor a média és a társadalmi jelenségek összetett kapcsolatának bizonyos szeletét szeretnénk megérteni – ahogy jelen tanulmány a legnagyobb magyarországi etnikai kisebbségi csoport médiareprezentációját –, akkor megkísérelhetjük vizsgálni az ezekkel kapcsolatos társadalmi mintázatok, attitűdök és a média összetett kapcsolatrendszerének apróbb egységeit. Például azon karaktertípusokon keresztül, amelyek a szórakoztató média különböző műfajaiban a romákat ábrázolják.

Ezt tettem a tanulmányban, megállapításaim pedig az alábbiak: nem különösebb meglepetés, hogy a szórakoztató média sztereotip, alapvető funkciója ugyanis a szórakoztatás. E sztereotip képet dominálja ugyan a zenész cigány sok évszázados archetípusa, ám emellett a reprezentáció mégis meglehetősen heterogén. Találkozunk eltitkolt vagy sejtetett cigánnyal (Vágási Feri és a Bodzás-klán), származására büszke, összetett karakterű rendőr romával (Otyó őrmester), származását átmenetileg kutató, majd figyelmen kívül helyező, karrierista roma ügyvédnővel (Balogh Nóra), tehetséges pop- és rapénekesekkel (Caramel, Oláh Gergő, Oláh Ibolya, Gáspár Laci, LL Junior), tradicionális népdalénekesekkel, problémáikat üvöltve, verekedve kibeszélő cigányokkal (Mónika-show és Joshi Bharat), bántóan kinevetett (Bazi nagy roma lagzi) és nevetve lesajnált, szeretve-gyűlölt cigánnyal (Győzike) egyaránt. Emellett a szórakoztató médiaműfajokban kutatásom eredményei szerint nem létezik a romákra irányuló nyílt és általános előítéletesség, tehát a magyar társadalomban elő erőteljes etnikai előítéleteket felülírják a szórakoztató média szabályszerűségei, és a produkciós, szerkesztői döntések során a másság pozitív karakterisztikáira mint potenciális bevételmaximalizáló jellemzőkre építenek. Ez azt jelenti, hogy az etnicitáshoz kötődő másság mint különlegesség, a romák kulturális másságának hangsúlyozása a szórakoztató média preferenciáinak megfelelően gyakori a cigány szereplők esetében. Egy roma család főműsoridős valóságshow-ként való bemutatása vagy a Hal a tortán című főzőműsorban a roma sztárok szerepeltetése például kielégítheti a közönség voyeur igényeit, növelheti a nézettséget, ami egybevág a szórakoztató média gazdasági érdekeivel.

A szórakoztató médiának az alapvető funkciója a szórakoztatás, célja pedig a profit növelése. Ennek megfelelően társadalmi felelősséget egy kereskedelmi tévétől aligha várhatunk el.

Irodalom

- Antalóczy Tímea (2001a): Preferált értékek a szappanoperákban. Pilot Study alkalmazása a soap-land vizsgálatára. *Módszertani Füzetek*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, sorozatszerkesztő: Füstös László.
- Antalóczy Tímea (2001b): A szappanoperák genezise és analízise I. *Médiakutató* ősz 51–64.
- Antalóczy Tímea (2001c): A szappanoperák genezise és analízise II. *Médiakutató* tél 102–113.
- Bernáth Gábor (2003): Hozott anyagból A magyar média romaképe. *Beszélő*/6–7. 38.
- Bernáth Gábor & Messing V. (1998): „Vágóképékként, csak némában” Romák a magyarországi médiában. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.
- Bernáth Gábor & Messing Vera (2001): Roma szereplő a „Barátok közt”-ben: Az első fecske. *Médiakutató*, nyár 7–17.
- Bernáth Gábor & Messing V. (2012): Szélre tolva: Roma médiakép 2011. *Médiakutató*, 13 (1) 71–84.
- Bernáth Gábor (2012): *Bulvár – A média romaképének változása*. *Beszélő*/4–6. 48–58.
- Commodia2 (2011.12.17.): *Szomszédok 37. – Vágási Feri verekszik, lecigányozzák, majd letegeződik Mágennel*. [Video file] Videó feltöltve <http://www.youtube.com/watch?v=SgTONokYmhw> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Császi Lajos (2005): A Mónika-show kulturális szociológiája. *Médiakutató*, ősz.
- Császi Lajos (2011): *A Mónika-jelenség kulturális szociológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csepeli György & Simon Dávid (2001): Becoming a Member of a Group. *Dialógus*, 1. sz.

- Dyer, Richard (1979): *Stars*. London: British Film Institute.
- Dyer, Richard (1987): *Heavenly Bodies. Film Stars and Society*. London: British Film Institute.
- Gemby (2010.12.16.). *Szomszédok 298. – Cigányverés*. [Video file] Videó feltöltve <http://www.youtube.com/watch?v=U63oIP-Wbak> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Giles, David (2000): *Illusions of Immortality: A Psychology of Fame and Celebrity*. Basingstoke: MacMillan.
- Gregor Anikó & Lőrincz Dalma (2012): Az etnikai maskulinitás konstruálásának egyik példája, avagy Fecó esete a Való Világgal. (Kézirat). Elhangzott a 2011. május 4–5-én Pécsen A reprezentáció politikája és a különbségtétel mediatisált formái – fókuszban a romák médiaábrázolása című konferencián.
- Hegedűs T. András (1989): A cigányság a sajtóban. *Kultúra és Közösség/1*: 68–79.
- Imre Anikó (2011): "Love to hate: national celebrity and racial intimacy on reality TV in the new Europe". *Television & New Media XX*, X: 1–28.
- Imre Anikó (2009): A posztoszocialista valóság(-show), avagy mit tanulhatunk Győzikétől? *Médiakutató*, ősz. 131–138.
- Imre, Anikó & Tremlett, Annabelle (2011): 'Reality TV Without Class: The Postsocialist Anti-Celebrity Docusoap'. In Wood, H. & Skeggs, B. (eds.) *Reality Television and Class*. (London: BFI/Palgrave). pp. 88–103.
- Kadét Ernő & Bernáth Gábor (2001): Interjú Varga Izabellával és a Barátok Közt producerével (Kézirat).
- Kiugró sikerű volt a Hal a tortán roma különkiadása*. (2008): SG.hu. Letöltve http://www.sg.hu/cikkek/62571/kiugro_sikeru_volt_a_hal_a_tortan_roma_kulonkiadasa (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Kompare, Derek (2004): Extraordinarily ordinary: The Osbournes as "an American family." In: *Reality TV*, edited by S. Murray and L. Oullette, 97–118. New York: New York University Press.
- Ligeti György (2007): Kisebbségek és bevándorlók a médiában. *Médiakutató*, ősz. 27–40.
- Monori Áron & Kozma Kriszta (2010): „Ezek az emberek nem tudják elfogadni a szabályokat, nem képesek a beilleszkedésre” A Mónika-show és a Joshi Bharat című műsorok romaképe 2009-ben. *Médiakutató*, nyár. 19–33.
- Munk Veronika (2007): „Play to Me Gypsy!” How Roma Stars’ Image Change in Hungarian Media. In Kallioniemi, K., Kärki, K., Mäkelä, J., & Salmi, H (szerk.) *History of Stardom Reconsidered*. (84–89. o.) Turku: International Institute for Popular Culture.
- Munk Veronika (2009): Sztárság, elméletben. *Médiakutató*, tavasz. 7–16.
- Munk Veronika (2013): A romák reprezentációja a többségi média híreiben 1960-as évektől napjainkig. *Médiakutató*, nyár. 89–100.
- Nagy Kriszta (2011): Roma média-kép a Mónika Show és a Joshi Bharat műsorokban című előadása, elhangzott 2011. május 4–5-én Pécsen A reprezentáció politikája és a különbségtétel mediatisált formái – fókuszban a romák médiaábrázolása című konferencián. http://mertek.eu/sites/default/files/files/konferencia_nagy_romakep.pdf
- Örkény Antal (2005): Dallastól a Nyóckerig Cigány film vagy roma film? *Filmvilág/6*: 7–9.
- Pócsik Andrea (2011): A film cigány teste. A magyar filmtörténet romaképei a kortárs kultúrakutatások tükrében. Doktori disszertáció (Kézirat).
- RTL Group. (2006): *Annual report 2005*. Letöltve http://www.rtlgroup.com/www/assets/file_asset/AR2005_RTLGroup_COMPLETE.pdf (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Sixx (2013): Akár a kurucinfó is írhatta volna a Tv2 új sorozatát In *Comment.com 2013.01.08*. http://comment.blog.hu/2013/01/08/akar_a_kurucinfo_is_irhatta_volna_a_tv2_uj_sorozat (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Soós Péter & Pajer R. (2009): *Tűzvonalon – A pók hálójában*. Letöltve <http://magyar.film.hu/filmhu/magazin/tuzvonalon-a-pok-halojaban-interju-szemle-40.html> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- Terestyéni Tamás (2004): A sajtó roma vonatkozású tartalmai a 2002-es parlamenti választások kontextusában: Adalékok a hazai sajtó romaképehez. *Médiakutató*, nyár. 117–136.
- Tremlett, Annabel (2013) Why must Roma minorities be always seen on the stage and never in the audience? children’s opinions of reality Roma TV. In: *Popular television in Eastern Europe during and since socialism*. Routledge advances in internationalizing media studies. Routledge, New York, pp. 241–258.
- Tűzvonalon. Oltós János „Otyó”*. (n. d.). Letöltve <http://www.tuzvonalon.com/nyolcas-korzet-kmcs/oltos-janos-otyovarju-kalman.20090204> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)
- TV Paprika (n. d.). *What we do. Reality. Among the gypsies*. Letöltve: <http://www.paprika-latino.com/reality.html> (utolsó letöltés: 2013. július 28.)

Varró Szilvia (2005): Romák a képernyőn. *Filmvilág*/6. 10–11

Vicsek Lilla (1995): Cigánykép a magyar sajtóban (1995. március-június). *Szociológiai Szemle*, 7 (3), 139–158.

Viniczai Andrea (2007): National Characteristics of Hungarian Celebrity Culture In: *History of Stardom Reconsidered*. Edited by Kari Kallioniemi, Kimi Kärki, Janne Mäkelä and Hannu Salmi. Turku: International Institute for Popular Culture. 90–96.

Munk Veronika újságíró, szociológus, az Index.hu munkatársa. 2002-ben az ELTE TÁTK szociológia- és az ELTE BTK médiaszakán szerzett diplomát, jelenleg az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézete Film-, Média- és Kultúraelméleti Doktori Program hallgatója. Kutatási területe a kisebbségek mediaképe. Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig” (2013. nyár).